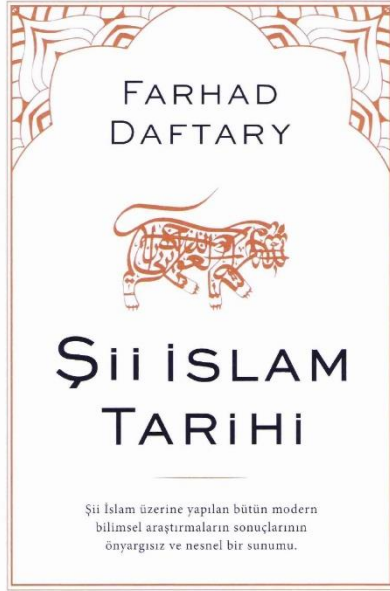

Şİİ İSLAM TARİHİ

Farhad Daftary

Alfa Yayınları, İstanbul 2016, 296 sayfa.

Feyza DOĞRUYOL*

The Assasin Legends (1994), A Short History of The Ismailis: Traditions of A Muslim Community (1998), Intellectual Traditions in Islam (2000), Ismaili Literature (2004), The Isma'ilis: Their History and Doctrines (2007) ve A Modern History of Ismailis: Continuity and Change in a Muslim Community (2011) gibi, bazıları Türkçe literatüre de kazandırılan önemli eserlerin sahibi Farhad Daftary bu kez bizi literatürde az sayıda karşılaştığımız, Şii İslam tarihini etrafıca konu edinen eserlerden biriyle buluşturmaktadır. Daftary bu eserinde amacını “hem akademisyenler hem de uzman

olmayan genel okur için kolay bir başvuru eseri işlevi görebilecek bir Şii İslam araştırması üretmek” şeklinde ifade etmektedir. Bu amaçla yola çıkan yazar, “Şia üzerine yapılan modern çalışmaların sonuçlarından yararlanarak bulguları önyargısız ve tutarlı biçimde sunma” iddiası taşımaktadır.

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
orcid.org/0000-0001-9957-1046 | fdogruyol@sakarya.edu.tr

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
16.05.2018	24.05.2018	30.06.2018
DOI	10.18403/emakalat.423927	

Eser girişi ilk bölüm olmak üzere altı bölümden müteşekkildir. Her bölüm kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Yazar “Şii İslam Araştırmalarında İlerleme” başlıklı birinci bölümde alt başlıklar halinde Şiilik ve kolları hakkında İslam dünyasında ve Avrupa’da yapılan araştırmaların seyrini vermektedir. Bu bağlamda İslam’ın ve ulemanın ilk yüzyıllardaki durumunu anlatırken Hz. Peygamber’in vefatı sonrası yaşanan erken dönem ayrışmadan bahsetmekte ve bunun, Müslümanların bazı temel hususlarda karşı karşıya kaldıkları boşluktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Yazara göre Ortaçağ Sünnî alimleri daha sonraları ilk dönem oryantalistler tarafından da kabul gören bir teori ortaya atmışlardı. Bu teori İslam’ın, henüz ilk dönemlerinden beri tek ve bölünmez nitelikte bir yapı olduğu ve sonradan bu yapıdan uzaklaşmalar ve ayrışmalar yaşandığıydı. Yazar, ana yoldan ayrılanların “mülhid”, “kafir” ve “bidatçi” olarak nitelendirildiği ve Sünnî alimlerce benimsenen bu tavrın Şii alimlerince de kendi İslam anlayışları çerçevesinde geliştirildiğini belirtmektedir. Daftary’e göre Şia da zaman içinde tıpkı Sünnî dünyanın yaşamış olduğu ihtilaflara maruz kalmış ve alt gruplara ayrılarak her grubun “diğeri”ni dışladığı bir anlayışı benimsemiştir.

Yazar, ilk bölümün alt başlıklarından biri olan “Ortaçağ’da Sünnî Algılar” başlığı altında, Sünnî mezhepler tarihçilerinin çok büyük bir kısmının Şii İslam’a karşı önyargılı olmaları sebebiyle bu mezhepler neredeyse hiç ilgilenmediklerini ve hatta eserlerinde kökeninin Ali soyuna dayanmadığını iddia etmek suretiyle İsmailî düşüncüyü çürütmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Şia’nın diğer kolları olan İsnâaşeriyye ve Zeydilerle de birtakım polemikler yaşansa da ona göre tartışmaların ana hedefi İsmailîler olmuştur. Daftary bu şekilde davranan Sünnî alimlerin, İsmailîlerden farklı bir imam soyunu destekleyen İmamî alimlerden bile daha düşmanca davrandıklarını iddia etmektedir. Daha sonra okuyucuya Avrupa’da İslam araştırmaları tarihinin değerli bir özetini sunmaktadır. Bu bilgilere göre Avrupa’nın İslam’ın çıktığı ilk yüzyıllardan itibaren İslam’a karşı yanlış ve kısıtlı bilgi kaynaklarından dolayı önyargılı olduklarını, ancak Haçlı seferlerinden sonra İslam hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya başladıklarını, 12. yüzyılda ferdi birtakım teşebbüsler olsa da İslam’ın yine efsanevi bilgiler aracılığıyla tanınmaya devam ettiğini ve fakat 14. asırda İslam’ı tanıma dürtüsünün Avrupa’da bir kez daha tamamen

yok olduğunu belirtmektedir. Avrupalılar Safevilerin Oniki İmamcı Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmesinden sonra İran'a seyahat eden Batılılar aracılığıyla Şii İslam'ı tanımaya başlamışlardır. Ona göre böylesi bir bakış açısıyla hareket eden Avrupalıların Şii İslam'dan ve Şii-Sünnî ayrımından bihaber olması şaşırtıcı değildir. Şiiliğe dair sistematik incelemeler ise 16. yüzyılın sonlarında Arapça kürsülerinin kurulmasıyla başlamıştır. Osmanlı devleti ile ilişkilerle eş zamanlı olarak Arapça metinler daha görünür olmuş ve 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki kütüphanelerde yer alan bazı el yazması nüshalar sayesinde artık İslam akademik olarak incelenmeye ve yanlış bilgilerin yerini nesnel bilgiler almaya başlamıştır.

"Oryantalist Bakış Açıları" başlığı altında ise Daftary, daha önce de sitem etmiş olduğu şekilde Sünnî yazarların Şiilere bakış açılarını ilk Avrupalı oryantalistlerin de sürdürdüğünü belirtmiştir. Yazara göre bu "hata", elde sınırlı şekilde bulunan yazma eserlerin Sünnî müellifler tarafından kaleme alınmış olduğu ve oryantalist yazarlar bunları kendi bakış açlarına göre ortodoksi-heterodoksi bağlamında ele aldıkları için Şia'yı sapkın ilan etmişlerdir. Sonraları kaleme alınan ansiklopedik eser *Encyclopedia of Islam* da aslında elde yeterli sayıda eser olmasına rağmen maddeler yazılırken Şia'ya bakış açısında eski tavrın tekrarı söz konusu olmuştur. Oryantalistlerin İsmailî mezhebine bakış açısını da eleştiren Daftary, Sünnî müelliflerin Nizari İsmailîleri hakkındaki "haşişi" (*assassin*) isimlendirmesini ve bu konudaki efsaneleri kabul ettiklerinden yakınmıştır. Öyle ki Avusturyalı bir oryantalist tarafından Nizari İsmailîleri hakkında kaleme alınan eser dahi bu yakıştırmaları kabul etmiştir. Daftary Avrupa'da çalışmaların genel olarak bu bakış açısıyla sürdürüldüğünü belirtmektedir.

Özetle Daftary ilk bölümde, Şii çalışmalarının geçirmiş olduğu merhaleler, Sünnî müelliflerin İslam tarihi yazımındaki katkıları ve etkileri, oryantalistlerin ve Avrupalıların bakış açıları ve modern dönemde Şiilik çalışmalarının seyri hakkındaki sorularımızı cevaplamakla kalmamakta önemli bir iddia da ortaya atmaktadır. Ona göre Sünnîler, Şiiler ve diğer Müslümanların temel hususlarda yaşamış oldukları ihtilaf, İslam'ın ilk yüzyıllarına ait güvenilir kaynak yokluğu sebebiyle asla gerçek manada çözülemeyecektir.

Şia'nın tarih sahnesine çıkışı hakkında tarihçiler arasında çeşitli temayüller bulunmakla birlikte Daftary "Şiî İslam'ın Kökeni ve Erken Tarihi" başlıklı ikinci bölümde, Şia'nın Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıktığı şeklindeki görüşü benimsemektedir. "Şiîliğin Kökeni" başlığı altında ele aldığı konu hakkındaki görüşlerini açıklarken Şiîlik ve Sünnilik ayrışmasının başlangıç dönemine değinmekte ve Şia'nın Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonrasında zühur ettiğini dillendirmektedir. Daftary'e göre Şia, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra liderliğe diğer Müslümanlardan daha fazla layık olduğuna inanan küçük bir grup olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Ali de peygambere olan yakınlığı ve İslam davasında gösterdiği gayrete dayanarak kendisinin halef olmasının meşruiyetine inanmaktaydı ve hatta konuşma ve mektuplarında hilafetin ehl-i beytin hakkı olduğunu açıkça belirtmekteydi. Daha sonra bu grubun, nassla tayin iddialarını delillendirmek için Gadir-i Hum rivayetinin Kufe'de bizzat Hz. Ali tarafından, peygamberin vasisi ve meşru halefi olduğunu ispatlamak için dillendirildiğini aktarmaktadır.

Daftary ikinci bölümün alt başlıklarından biri olan "Erken Şia" başlığı altında Şia'yı anlatırken Şia'nın Hz. Ebubekir ve Ömer devrinde uyku durumunda kaldığını ve Hz. Ali'nin de gerek savaşlardan gerekse de ümmetin işlerinden kendini çektiğini ifade etmektedir. Daftary'e göre onun bu şekilde kendini geri tutması ve pasifliği, ilk iki halifenin Hz. Ali'yi ümmet için mühim olan her meselenin dışında bırakmaya çalışması ile de alakalı bir durumdu. Hz. Ali'nin ve Şia'nın bu durumu Hz. Osman'ın hilafeti döneminde, yönetime karşı artan şikayetler ve istikrarsızlık sebebiyle değişmiştir. Hz. Osman yönetiminden memnun olmayan halk sayesinde, Kufeliler ve Daftary'nin tabiriyle Şia, önceki halifeler döneminde bastırılmış oldukları özlemlerini ortaya çıkarma fırsatı bulmuş ve nihayetinde Hz. Osman'ın öldürülmesi ile neticelenen olaylar zinciri sonrasında Hz. Ali halife olmuştur. Fakat halifeliği dönemi istikrarlı geçmemiştir. Muaviye'nin Hz. Osman'ın öldürülmesi ve katillerinin cezalandırılması meselesini bahane ederek isyan etmesi ve daha sonra Siffin Savaşı'nın yaşanması sebebiyle Hz. Ali'nin halifeliği kısa sürmüştür.

Daftary'e göre erken Şiîliğin ikinci evresi ise Muhtar es-Sekafi'nin başkaldırısından Abbasilerin kuruluşuna kadar geçen 60 yıldır. Bu süre boyunca her birinin kendi imam soyu olan hem Araplardan hem

de mevaliden farklı Şii grupları mevcuttu. Dolayısıyla ehli beyt kavramı daha geniş bir anlamı ihtiva ediyordu. Abbasi Devleti kurulduktan sonra bu kavram daha dar bir anlamı içerecek şekilde sınırlandırılmıştır. Bu süreçte Şia, Keysaniyye ve İmâmîyye kanalıyla büyümesini gerçekleştirmiştir. Daftary, Şiiliğin ve diğer mezheplerin tarihi seyri için, her ne kadar her fırak müellifi kendi mezhebini öne çıkarmak için kaleme almış olsa da Eşari, Bağdadi ve İbn Hazm gibi müelliflerin eserlerinin halen önemli başvuru kaynağı olduğunu ifade etmektedir.

Daftary daha sonra Şiiliğin bu ikinci evresinde Keysaniyye ile ortaya çıkan *gaybet* ve *recat* kavramlarından bahsederek, bazı radikal fikirlerin İmâmîyye kolunda terbiye edildiğini fakat İsmailîlerden kopan Nusayri ve Dürzilerce tekrar benimsendiğini ifade etmektedir. Keysaniyye'den sonra gulat Şia'yı tasvir eden Daftary, bu grubun birçok aşırı görüşü benimsediğini belirterek bunlardan örnekler vermektedir. Oluşum döneminde Şii fırkalar arasında en fazla aşırı düşüncenin Keysaniyye'de bulunmasına rağmen hiçbir Şii grubun da bu düşüncelerden beri olmadığını da eklemektedir. Hatta ona göre bu düşünceler zamanla ana Şii cemaatlerce özüm senerek kendi kimliklerinin kazanılmasına katkıda bulunmuştur. Abbasilerin başa geçerken Şiilerin desteğini de alması hatta *er-Rıza min Âl-i Muhammed* sloganıyla onları kendi saflarına çekmesi fakat sonrasında bu gruba karşı durarak kendi Şii geçmişlerini reddettiklerini söyleyen yazar, bunun Şiiler kanadında büyük hayal kırıklığı ile sonuçlandığını ifade etmiştir. Ona göre bu dönemde Cafer Sadık, farklı geçmişlere sahip Şii gruplar için ana toplanma noktası olmuştur.

Bir başka alt başlık olan "İmâmî Şii İmamet Teorisi" başlığı altında İmâmîyye'nin imamet teorisinin oluşumu anlatılmıştır. Yazar, İmam Bakır ve İmam Sadık'ın önderliğinde ortaya konulan bu öğretinin ve oluşturulan dinsel kimliğin Şia'nın Sünnilik karşısında ayakta durabilmesini ve o potada erimemesini sağlayan en önemli amil olduğunu vurgulamıştır.

Üçüncü bölüm "İsnaaşariler ya da Oniki İmamcılar" başlığını taşımaktadır. Bölüm "Oniki İmamlar ve Gizli Mehdi", "Onikinci İmamın Gaybetinden Moğol İstilasına", "Nasiruddin Tusi'den Safevilere", "Safevilerden Erken Modern Zamana", "1215/1800'den Günümüze" şek-

lindeki alt başlıklar altında Şia'nın şimdiye kadarki ilk evrede ele alınan altı imamından sonraki tarihi seyri anlatılmıştır. Bu bölümde yazar, öncelikle ana Şîi bünyeden kopmaların yaşandığı ikinci altı imamı konu edinerek bunu "ikinci evre" şeklinde isimlendirmiştir. Bu evreden sonra Şia'nın tarihsel seyrini, medrese merkezleri ve kurulan devletlerle yaşanan ilişkiler çerçevesinde vermiştir. Bu şekilde aynı zamanda kronolojik bir tarih yazımı sunan bölümü okuyan okuyucu günümüze gelene kadar Şia'nın geçirmiş olduğu bölünmeler, mezhep içinde yaşanan tartışmalar, idaresi altına girdikleri devletlerle olan ilişkileri ve bu dönemlerde gösterilen siyasi tavırlar, değişen ilim merkezleri, benimsenen farklı düşünce ekolleri ve önde gelen isimleri gibi Şiilik açısından dönüm noktaları sayılan konular hakkında fikir sahibi olmaktadır.

Dördüncü bölüm İsmaililer'e ayrılmıştır. Yazarın da belirttiği üzere bölüm, esas olarak Daftary'nin *A Short History of The Ismailis: Traditions of A Muslim Community (1998)* ve *The Isma'ilis: Their History and Doctrines (2007)* isimli, İsmaililik hakkında çalışma yapanların başvurulabileceği en temel eserlerden ikisinin bir özeti gibidir. Kendisi de bir İsmaili olan yazar, İsmaililerin en erken tarihini Cafer Sadık'ın 148/765'te vefatı sonrası yaşanan halef krizine dayandırmaktadır ve Cafer Sadık'ın kendinden sonra yerine oğlu İsmail'i halef bırakması ile ilgili eserlerde yer alan rivayetlerin kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde açık olduğunu iddia etmektedir. "İlk İsmaililer", "İsmaili Tarihinde Fatımi Evre", "Tayyibi İsmaililer: Yemen ve Hindistan Evreleri", "Nizari İsmaililer: Alamut Evresi", "Nizari İsmaili Tarihinde Sonraki Gelişmeler", "Encudan Dirilişi" ve "Modern Dönem" şeklinde alt başlıklardan oluşan bölümde yazar, İsmaililerin, kendi ifadesiyle "karmaşık" tarihlerini evrelere ayırıp kategorileştirmek suretiyle basitleştirerek özet bir şekilde okuyucunun istifadesine sunmuştur.

Bir sonraki bölümde yazar Zeydiler'i konu edinmiştir. Yemen'de 100.000 kadar Zeydi el yazması bulunduğu fakat bilim dünyasının bunların çoğundan habersiz olduğundan yakınan Daftary, son yıllarda Suudi Arabistan'ın da destekçisi olduğu Selefi bir kampanya ile bu yazmaların yok edilmeye çalışıldığını iddia etmektedir. "İlk Zeydiler", "İran'da Hazar Bölgesi Sakinleri", "Yemen Zeydileri" alt başlıklarıyla muhtasar bir Zeydiye tarihi sunmuştur.

Altıncı ve son bölüm ise Nusayrilere ayrılmıştır ve “Nusayriler ya da Aleviler” başlığını taşımaktadır. Nusayrilerin coğrafi olarak dağılımından bahsederken Daftary, Nusayrileri Türkiye’deki Alevi gruplarla karıştırmamaları hakkında okuyucuyu uyarmaktadır. Daha sonra Nusayriler hakkındaki çalışmalardan bahsederek Avrupa’nın Nusayrilerle tanışma hikayesini aktarmakta; bunun geç bir tarihte ve diğer mezheplere kıyasla halen yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. “Nusayrilerin Tarihi” ve “Nusayri-Alevi Öğretiler” alt başlıkları altında Nusayrilerin geçirmiş oldukları süreç ve benimsemiş oldukları öğretilerini konu edinmiştir. 20. yüzyılın başlarında Şii gruplarla yakınlaşmak ve diğer gruplardan soyutlanmalarını sonlandırmak üzere Alevi ismini benimsediklerini hatta Nusayri şeyhlerin Alevi, Şii ve İmâmî terimlerini aynı anlamda kullanmaya başladıklarını, her geçen gün Oniki İmamcı Şii’lerle daha da yakınlaştıklarını belirten yazar, tüm bunlara rağmen İbn Teymiyye’nin Nusayri fetvasının halen etkili olduğundan yakınmaktadır.

Şii İslam tarihinin derli toplu ve zengin bir kaynakça temelinde kaleme alınması şeklindeki bu eser Şii’liğin tarihini aktaran az sayıda değerli eser arasında yerini almıştır. İsmailî tarihi ve öğretileri hakkında önemli başucu eserleri de kaleme alan Daftary, bize yeni bir tarih yazımı örneği sunarak eserinin sonuna eklediği zengin kaynakça ile de bu alanda çalışma yapan araştırmacılara yol göstermektedir.

Tarafsızlık iddiası taşıyan eser geniş ve seçmeci kaynak tercihleri göz önüne alındığında bu iddiasını büyük ölçüde gerçekleştirmiş gözükmektedir. Bununla birlikte Daftary, Şia’nın 4 ana kolunu anlatırken çoğu zaman eserlerden aktardığı yahut kendi fikirleri olan bazı görüşlerin tarihi ve dini delillerini aktarmayı ihmal etmiştir. Bu, okuyucunun eksikliğini hissettiği bir husus olmuştur. Ayrıca bazı bölümlerde ortaya konulan fikrin kendisine mi yoksa mezhep mensuplarına mı ait olduğu anlaşılammaktadır. Bu da zaman zaman okuyucu açısından karmaşaya sebep olabilmektedir.

Yazar ilk dönemlerde makalat müelliflerince kabul edilip her biri ayrı temellendirme gerektiren bazı fikirlere karşı durmakta, fakat bu karşı duruşunu eserdeki diğer bölümlerde genel olarak benimsemiş olduğunun tersine, yeterince atıfla desteklememektedir. İsmailîlerle

alakalı olarak “uydurma” ve “kara efsane” şeklinde nitelendirdiği iddiaları reddederken kanaatimizce kendi kimliğini ön plana çıkararak, Sünnî makalat yazarlarının benimsemiş olduğu ve zaman zaman saldırganlaşan tutum ve üsluba duyduğu kızgınlığını belli etmektedir. Yazarın duyduğu bu rahatsızlığı okuyucu, özellikle İsmailileri karalamak için Abbasilerce başlatılan propagandayı anlattığı bölümde daha rahat gözleyebilmektedir. Kanaatimizce böylesi zamanlarda yazar, metne İsmailî rengini vermiştir. Bununla birlikte bazı itirazlarını o mezhebin ana kaynaklarına dayandırmak suretiyle okuyucuya bir mezhebi tanımak ve anlamak için o mezhebin ana kaynağına gitmek şeklindeki değerli mesajını da vermektedir.

Son olarak kitabın çevirisinde terminolojik açıdan ciddi sıkıntılar olduğunu belirtmek gerekmektedir. İslami terminolojideki terimlerden bazıları Türkçeye aktarılırken İngilizce aslında olduğu gibi yahut Türkçe mezhepler tarihi literatüründe kullanılmadığı şekilleriyle aktarılmıştır. Örneğin *Ebu Mihnef* şeklinde tercüme edilmesi gereken kelime *Abu Mihnaf*, *Hille* şeklinde tercüme edilmesi gereken kelime *Hilla*, masumiyet anlamında kullanılan ve *ismet* olması gereken kelime *isma*, peygamberlik anlamındaki *nübüvvet* kelimesi *nübüvve* şeklinde yer almaktadır. Ayrıca bazı kelimeler çevrilirken İslami terminolojide kullanıldığı şekilden uzak şekilde çevrildiği görülmektedir. Örneğin *mesh ale'l-huffeyn* terkihi -*Şiat Al Muhammed*, *Şiat Ali* terkiplerinde olduğu gibi- hem olması gereken imla kuralları çerçevesinde yazılmamış, hem de *abdest alırken ayakkabının altını temizleme* şeklinde tercüme edilmiştir. İngilizcesi *Shia't Al Muhammad* olan ve yazarın parantez içerisinde *Party of the Prophet's Household* (bkz. Daftary, *A History of Shi'i Islam*, 31) şeklinde ipucunu verdiği terkip, Türkçeye *Şiat Al Muhammed* şeklinde çevrilmiştir. Terkihin doğru tercümesi *Şiatü Âl-i Muhammed*'dir. Benzer şekilde *ismet* kelimesi *günahtan ve yanlıştan bağışıklık* şeklinde tercüme edilerek asıl anlamından uzaklaştırılmıştır. Ek olarak eserde, Arapça müellif ve eser isimleri orijinallerinin Türkçeye latinizesi şeklinde olmak yerine İngilizcede ifade edildiği şekliyle verilmiştir. Bu da dipnot yönlendirmeleriyle esere gitmek isteyen okuyucuyu yormakta, eser ve müellifleri tanımayanlar için yanlış yönlendirme söz konusu olmaktadır.

Bu detaylar çevirmenin İslami çalışmalar ve mezhepler tarihi terminolojisi eksikliğinden kaynaklandığı vehmini uyandırmaktadır.

Kanaatimizce eserin bu alanda çalışan bir araştırmacının dikkatine sunulması söz konusu hataların büyük ölçüde düzeltilmesinin önüne geçecektir. Eserin bir sonraki Türkçe baskılarında bu eksiklik ve hataların dikkate alınarak düzeltilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

